

KÜRESELLEŞME BİTTİ Mİ? KRİZ KÜRESELLEŞMENİN KRİZİ Mİ?

IS GLOBALIZATION OVER? IS THE CRISIS THE CRISIS OF GLOBALIZATION?

Deniz ŞİŞMAN*

Öz

Son zamanlardaki küreselleşmenin bittiğine dair öngörülerin sorgulanması bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Küresel kriz ve Covid-19 pandemi sürecinde küresel ekonomide yaşanan olumsuz gelişmelerin sonucunda oluşan bu ortamın; küreselleşmeden mi, yoksa kapitalizmin kendi doğasından mı kaynaklandığı önemli bir soru işareti oluşturmaktadır. Artan borçluluk, eşitsizlik ve düşen büyüme oranlarının yarattığı ortamın aslında kapitalizmin tekrarlanan sorunları olduğu ve makro ekonomik göstergelerin bu sorunları çözüme ulaştıran politikalar uygulanmadıkça, düzelmeyeceği ve dolayısıyla küreselleşmenin tek sorumlu olmadığı ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte, çalışmada krizin hegemonya değişimini de beraberinde getirme potansiyeli Gramsci ve Robinsun'un bakış açısından değerlendirilmiştir. Krizin aşılmasında piyasanın kullanacağı öncelikli ekonomik alanlar analiz edilmektedir. Özellikle pandemi sonrası dijital, sağlık ve ilaç alanlarının küreselleşme açısından önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Pandemi, Küresel Kriz, Eşitsizlik

JEL Sınıflandırması: F02, F23, F43, G01

Abstract

The purpose of this article is to question the predictions about the end of globalization in recent times. It is an important question mark whether this environment, which is the result of the negative developments in the global economy during the global crisis and the Covid-19 pandemic, is caused by globalization or the nature of capitalism itself. It is revealed that the environment created by increasing indebtedness and inequality and falling growth rates are actually the recurring problems of capitalism and that macroeconomic indicators will not improve unless policies that solve these problems are implemented, and therefore globalization is not the only responsible. However, in the study, the potential of the crisis to bring about a change in hegemony was evaluated from the perspective of Gramsci and Robinsun. Priority economic areas that the market will use in overcoming the crisis are analyzed. Especially after the pandemic, the importance of digital, health and medicine fields in terms of globalization has been revealed.

Keywords: Globalization, Pandemic, Global Crisis, Inequality

JEL Classification: F02, F23, F43, G01

* Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Ekonomi ve Finans Bölümü, İstanbul, E-Mail: dsisman@gelisim.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8725-7682>

1. Giriş

Gramsci'nin de dediği gibi “*eski sistem ölüyor yenisi doğamıyor.*”¹

Bu doğum öncesi dönemde küresel kapitalist sistem için çok çeşitli hastalık belirtileri ortaya çıkmaktadır. Bu hastalıklar arasında tekelleşme eğiliminde artış, ekolojik çöküş (kuraklık, yangın ve seller), büyük eşitsizlik, yoksulluk, istikrarsızlık, yabancılaşma, göç ve pandemi (Covid-19 pandemisi) yer almaktadır. Eşitsizliğin hiç bu kadar yüksek olmadığı ve bir çevresel krizle birlikte pandeminin baskısının gün geçtikçe arttığı bir ortamda sistem krizinin uzadığı bir süreç yaşanmaktadır. Emeğin ücretlerin artı değerdeki payının sifira düşürülmesine karşı gelme kabiliyeti kalmamıştır ve tümü “artık” sermayeye gitmektedir. Dolayısıyla emeğin ücretleri arttırma konusundaki rolü sıfırdır. Bunun yanı sıra parasal genişleme programlarına rağmen halen enflasyon istenilen seviyede değildir ve belirsizlikler nedeniyle ekonomik yavaşlama tehdidi ve durgunluk önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

Rekabetçi ürün pazarlarına baktığımızda, bu süreçte tekelleşme özellikle önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD’de dijital tekeller ortalama yüzde 50 ile yüzde 60 kar elde ederken, küresel rekabet içinde düşük kar marjlarıyla çalışan küçük veya orta ölçekli firmaların emeğe verdikleri ücretleri yükseltmeye karşı dirençli olduğu gözlenmektedir. Çünkü bu durum küçük ve orta boy firmaların fiyatları yükseltme girişimi anlamına geleceğinden, bu tür firmaları piyasanın dışına itebilir.

Bununla birlikte Covid-19 pandemi koşullarını da göz önünde bulundurduğumuzda; dünya ekonomisinin daha önce deneyimlemediği zamanlar yaşanmaktadır. Enflasyonun artmakta olduğu dünyada yapısal olarak reel faiz oranlarının düşük tutulması mecburiyeti nedeniyle, tam istihdama ulaşmak orta ve uzun vadeli hedefler açısından gerçekçi olmamakta, bu nedenle de reel ücretlerin düşme eğilimi eşitsizliği arttırmaktadır. Bu veriler ışığında, son zamanlardaki küreselleşmenin bittiğine dair öngörülerin sorgulanması ve yeni bir küreselleşme biçimi oluşturulabilir mi sorusu bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Küresel kriz ve Covid-19 pandemi sürecinde küresel ekonomide yaşanan olumsuz gelişmelerin sonucunda oluşan ortam da bu çerçevede değerlendirilecektir.

2. Küreselleşme üzerine yaklaşımlar açısından küresel kriz

Klasik iktisat teorilerinde kriz sözcüğü yerine “iş çevrimleri” ya da “konjonktür dalgaları” gibi kavramlar kullanılarak dalgalanmaların âni dışsal şoklara ya da bazı yanlış karar süreçlerine bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Marksist teoride ise kriz kavramı sistemin işleyişi bağlamında içsel dinamikler üzerinden açıklanmaktadır. Dolayısıyla 1929 Krizi ve sonrasında yaşanan krizler ve günümüzdeki küresel krizin dinamikleri ve ortaya koyduğu sonuçlar açısından değerlendirildiğinde, klâsik iktisat teorileri ekonomide krizi ortaya çıkaran semptomları göz ardı etmesi ve eksik analiz etmesi nedeniyle tüm süreci açıklamakta yetersiz kalmaktadır ve dolayısıyla önerilen politikalar da geçerli olamamaktadır (Önder, 2009, s.12).Bu nedenle, krizleri içsel dinamikleri ile açıklayabilmek

1 Gramsci A., Prison Notebooks Volume II, Notebook 3, 1930, (2011 edition) SS-34, 32-33.

ve ortaya konulan politikaları bu çerçevede belirlemek önem kazanmaktadır. Dolayısıyla küreselleşmenin krizini irdelerken küreselleşmeye yönelik yaklaşımların özellikle içsel dinamikler üzerinden değerlendirilmesi yapılmalıdır.

Wallerstein (2013), küreselleşmeyi; kapitalizmin 500 yıllık tarihsel süreci içinde bir geçiş çağı olarak nitelendirmektedir ve küreselleşmeyi, kapitalizmin başka bir sisteme doğru evrilmesinin bir göstergesi olarak görmektedir. Küreselleşmenin, kapitalizmin farklı türden bir aşamasının habercisi olduğu, 16 YY'dan itibaren işleyen kapitalist sistemin artık siyasal merkez aracılığı ile değil ticari ve sınai bağlantılar aracılığıyla bütünleştiğini savunmaktadır. Bu geçişte, üretimin işçi maliyetlerinin ucuz olduğu bölgelere kaymasının, girdi maliyetlerindeki artışın ve vergilendirme maliyetindeki artışın etkili olduğunu öne sürmektedir. Bununla birlikte Wallerstein günümüzde sermaye birikim biçiminin sürdürülebilir olmadığını ve sermaye, işgücü ve çevre kısıtları göz önünde bulundurulduğunda dünya kapitalist sisteminin 21.yüzyılda 'geçiş çağı' sürecinin uzadığını vurgulamaktadır (Wallerstein, 2013, s. 8-25). Wallerstein, 500 yıllık tarihi içinde dünya kapitalist sisteminin 1970'lerden itibaren ilk defa sistemik bir krizin içine girdiğini ve sistemin çelişkileri göz önünde bulundurulduğunda normal işleyişi sağlayacak mekanizmaların artık etkinliğe sahip görünmediğini söylemektedir (Wallerstein, 2013, s. 8-9).

Wallerstein sistemleri; var olma anı, normal yaşamları boyunca işleyişleri ve yok olma anını içeren yapısal kriz anları üzerinden değerlendirir. Wallerstein'ın bakış açısından dünya kapitalist sisteminin geçiş süreci gelinen noktada henüz tamamlanamamış görünmektedir. Dolayısıyla sistem tamamlanamayan bir geçiş sürecini kriz ile sürdürmektedir. Bu da sorunun kapitalizmin kendi dinamikleri içinde değerlendirilmesi gerektiğine doğru bizi yönlendirmektedir. Wallerstein sermaye birikim sürecini yarı tekellerin varlığı üzerinden açıklamıştır. Yarı tekeller kurulduğunda büyümenin genişlemesinin gerçekleşeceğini öne sürmektedir. Bu sayede yüksek düzeyli küresel istihdam da gerçekleştirmektedir. Ancak bu durum sürdürülebilir değildir. Çünkü diğer üreticiler piyasaya gireceklerdir (Wallerstein, 2011).

Sistemin sürdürülebilirliğini ele aldığımızda kapitalist bir sistemde insan nasıl sonsuza kadar sermaye biriktirir? Bu konuda Wallerstein, maliyetlerin nasıl en aza indirilebileceği sorusunu maliyetler üzerinden değerlendirirken herhangi bir üretken süreçte her zaman üç genel maliyet üzerinde durur: personel maliyetleri, girdi maliyetleri ve vergilendirme. Sermaye birikiminin önünde yer alan engellerin en önemlisi işçi maliyetleridir. Vasıfsız, yarı vasıflı ve vasıflı işçiler, denetim kadroları ve üst düzey yöneticilere yapılacak olan ödemeler maliyet unsurlarının en önemli kısmı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk aşamada ücret en düşük vasıflı işçinin talepleri ve sendikal eylemlerin tehdidi altında yükselmektedir. İşveren için düşük ücretli bölgelere taşınmak bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bir süre sonra işçiler yeni durumun farkına varacaklardır ve işveren açısından yeni maliyetler de söz konusu olacaktır. Kapitalizmin 500 yılı aşkın gelinen sürecinde hareket edebilecek fazla alan kalmamıştır. Üst düzey yöneticilerin maliyetlerindeki artış da, girişimci yapıların karmaşıklığının artmasının doğrudan sonucu olmuştur. Bu durum üst düzey yöneticilerin firmanın gelirlerinin gitgide daha büyük kısımlarını rant olarak tahsis etmelerini

mümkün kılmakta, böylece “sahiplere” (hissedarlara) kâr olarak ya da firmaya yeniden yatırım için giden kısmı azaltmaktadır.

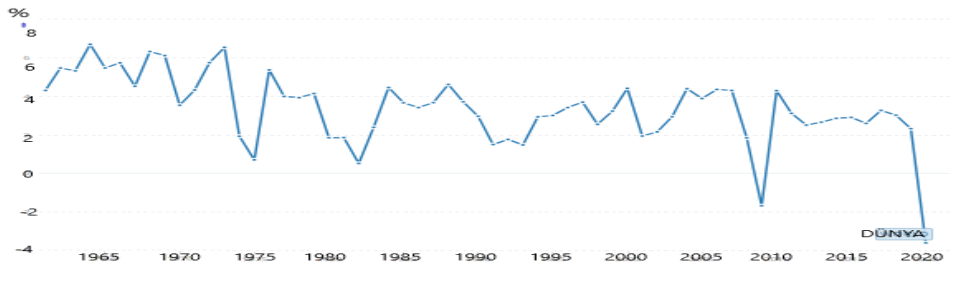
Sermaye birikiminin önündeki diğer engel girdi maliyetlerinden oluşmaktadır ve girdi maliyetleri de benzer nedenlerle artmaktadır. Her ne kadar kapitalistler mümkün olduğu kadar girdi maliyetlerini dışsallaştırmaya çalışsalar da son yıllarda iklim değişikliği yeşil ve organik ürünlere talebi artırmakta, bunun yanı sıra halk sağlığına yönelik çevre temizliği ve kontrolüne yönelik maliyetler de artmaktadır. Diğer taraftan enerji kaynakları, su, orman, balık, et gibi doğal kaynakların kıtlığı sorunu ile de karşılaşmaktadır. Buna yönelik olarak maliyetin kimin tarafından ödeneceğine dair tartışmalar ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte ticaretin yapılabilmesi için ulaşım ve iletişim maliyetlerinin giderek artması, hükümetler tarafından hem vergi hem de maliyetlerin içselleştirilmesi yoluyla girişimcinin üzerindeki yükü arttırmaktadır. Sermaye birikiminin sürdürülebilirliğine yönelik endişe açısından değerlendirildiğinde, Wallerstein’a göre (2013); vergilendirme modern dünya sisteminde giderek artmaktadır. Devlet vergilendirmesi kadar özel vergilendirme olarak anılan mafya ve hükümet yetkililerinin yozlaşması neticesinde rüşvet mekanizması da girişimci için ayrıca bir maliyet oluşturmaktadır. Tüm bunların yanı sıra refah devleti talebi ile sistem karşıtı hareketlerin baskısı nedeniyle eğitim, sağlık ve ömür boyu gelir talepleri vergilendirmenin kaynağını oluşturmuştur. Wallerstein tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda “üretimin üç temel maliyetinin sürekli arttığını ve artık her birinin asimptotlarına yeterince yaklaştığını ve 500 yıldır kullanılan çoklu mekanizmalarla sistemin tekrar denge ye getirilemeyeceğini” öne sürmektedir. Üreticilerin sonsuz bir sermaye birikimi elde etme olasılıklarının sona eriyor gibi görüldüğünü öne sürmüştür (Wallerstein, 2013, s. 8-26).

Wolfgang Streeck (2016) ise, günümüzde toplumun esasen yönetilemez olduğunu ve hiçbir yeni dünya düzeninin beklemediği uzun bir sosyal entropi (öngörülemezlik), radikal belirsizlik dönemi olan bir “kapitalizm sonrası fetret döneminin (interregnum) “doğmakta olduğunu öne sürmektedir. Öte yandan Streeck kapitalizmin gerilemesinin devamı için, hiçbir devrimci alternatif gereksiz olmadığını ve kesinlikle kapitalizmin yerini alacak hiçbir ana plana gerek kalmadığını öne sürerek çağdaş kapitalizmin işleyen bir toplumsal düzen olarak kendi hesabına yok olduğunu, iç çelişkilerden dolayı çöktüğünü öne sürmektedir (Streeck, 2016, s. 68-77). Streeck’e göre (2014); post-kapitalist bir toplum, sistem entegrasyonu onarılamaz bir şekilde zayıflamış bir toplumdur. Bu nedenle sermaye birikiminin devamı belirsiz bir ara dönem için kolektif açıdan yetersiz bireylerin iyi niyetine kalmıştır ve bu bireyler sosyal ve ekonomik yaşamlarında kendilerini risklerden korumak için mücadele etmek zorundadırlar. Streeck (2014) neoliberal kapitalizmin devletleri, hükümetleri, sınırları ve sendikaları etkisizleştirmesinin ardından, post-kapitalist fetret döneminde yönetilen dünyanın her an felakete karşılaşabileceğini örneğin; balonlar patlayıp ya da şiddetin çökmekte olan bir çevreden merkeze nüfuz edebileceğini öne sürmektedir. Toplum üyelerine etkili güvence sağlama yeteneğini kaybettiğinden, bireylerin yalnızca kendilerine güvenmesi sonucunu doğuran olgulara maruz kalmakta, sosyal düzeni mümkün olan en zayıf sosyal entegrasyon moduna geçirmektedir. Streeck, yaşanan sistem krizinin küresel kapitalist sistemin yıkılmasına neden olacağını ve bu nihai (terminal)

sistem krizinin belirtilerinden üçünün aslında gelişmiş kapitalist ülkelerde gözlemlenen kuvvetli uzun dönemli eğilimler olduğunu öne sürmektedir. Birbirlerini karşılıklı olarak kuvvetlendiren bu eğilimleri Streeck şöyle sıralamaktadır (Streeck, 2014, s. 45-48):

- Kriz belirtileri çoktur, ancak bunlar arasında öne çıkanlardan birincisi (özellikle günümüzde 2008 kriziyle ve Covid-19 pandemisi ile şiddetlenen) ekonomik büyüme oranındaki kalıcı düşüştür (uzun dönemli stagnasyon).

Grafik 1: GSYİH Büyümesi (Yıllık %)

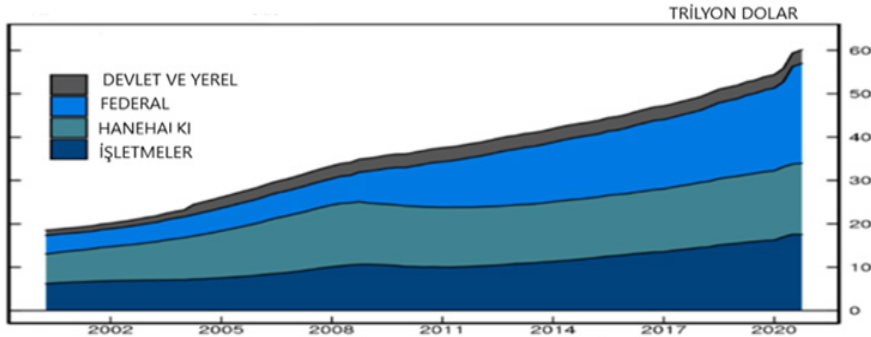

Kaynak: Worldbank Data

Dünya ülkelerinin yıllık ortalama büyüme oranları 1965'ten itibaren incelendiğinde (Grafik 1), 2008 krizindeki dip seviyesini pandemi ile daha derinleşmiş olarak yaşamaktadır.

- Birincisiyle bağlantılı olarak ikincisi, hükümetlerin, özel hane halklarının ve finansal olmayan firmaların yanı sıra finansal firmaların finansal yükümlülüklerin yığılmaya devam ettiği önde gelen kapitalist devletlerde ve özellikle ABD'de genel borçlulukta artış trendindedir.

Grafik 2: ABD Finansal Olmayan Borçlar

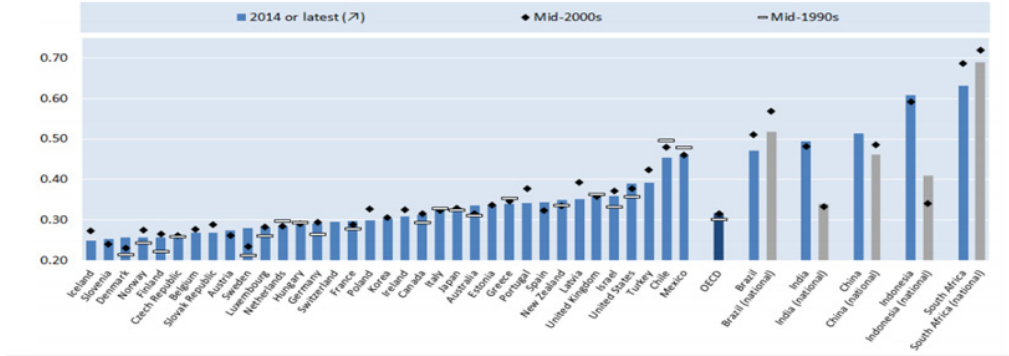

Kaynak: federalreserve.gov

Yukarıdaki grafikte Amerika Birleşik Devletleri'nde son yirmi yıllık süreçte finansal olmayan borçlarda yukarı yönlü bir trend görülmektedir.

Üçüncü kriz belirtisi hem gelir hem de servet arasındaki ekonomik eşitsizlikteki artıştır. Ekonomik eşitsizlik onlarca yıldan bu yana hızlanarak artmaktadır. .

Grafik 3: OECD Ülkelerinde Gelir Eşitsizliği

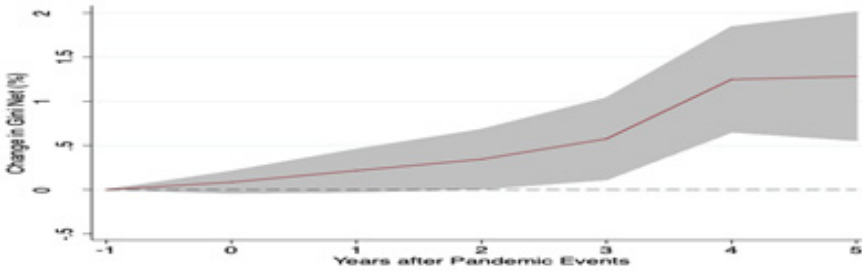
Kaynak: OECD Update Report 2017

Gini katsayılarıyla bu eşitsizlik yukarıdaki Grafik 3'ten izlenebilir. OECD ülkelerinde son yirmi yılda, gelir eşitsizliği genel olarak artmıştır ve eşitsizlik ülkeler arasında ve zaman içinde aynı şekilde gelişmemiş olsa da birkaç ülkede son tarihsel standartlara göre yüksek kalmaktadır. 2014 yılında, OECD bölgesindeki Gini katsayısı ile ölçülen ortalama harcanabilir gelir eşitsizliği 1990'ların ortasındaki 0,301'den 0,316'ya yükselmiştir.

Kriz belirtilerini genel olarak değerlendirdiğimizde, artan borç ve azalan büyümenin yanı sıra ekonomik eşitsizliğin artmasını önemli bir unsur olarak sayabiliriz. Bu çerçevede eşitsizlik değerlendirildiğinde; özellikle Covid-19 pandemi döneminde küresel olarak 2020 yılında 200 milyon kişinin iş kayıpları, daha düşük gelir gruplarının işsizliğin yanı sıra finansal güvencesizlik yaşama olasılıklarının yüksek olması ve makro ekonomik açıdan yaşanan olumsuzlukların işgücü piyasasına olumsuz etkileri artan eşitsizlik sorunlarıyla karşılaşılmasına neden olacaktır. Pandemi sürecinde kapanan kafe, bar, restoran gibi hizmet sektöründeki düşük gelirli işler de eşitsizliği besleyen diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada kamusal alan önem kazanmaktadır ve en önemli kamusal alanlardan olan sağlık ve eğitim açısından da durumu değerlendirmek gerekmektedir. Sağlık sektöründe çalışanların pandemi koşulları altında çalışmanın etkisiyle ön saflarda virüse maruz kalmaları, sağlık ve yaşam kalitesi açısından etkilenmelerine neden olmaktadır. Pek çok devlet desteği de pandemi döneminde eşitsizliğin artmasına yol açmıştır (<https://econfix.wordpress.com/tag/gini-coefficient/>).

Furceri, Loungani, Ostry ve Pizzuto'nun (2020) "COVID-19 will raise inequality if past pandemics are a guide" adlı makalesinde Covid-19 pandemisinin geçmiş pandemiler de göz önünde bulundurulduğunda eşitsizliği arttıracığını öne sürmektedirler. Araştırmacılar mevcut analizde, her biri birkaç ülkeyi etkileyen SARS (2003), H1N1 (2009), MERS (2012), Ebola (2014) ve Zika (2016) olmak üzere bu yüzyılın beş büyük salgınına odaklanmaktadır. Büyük salgınların gelir eşitsizliğini artırdığını ve düşük eğitim düzeyine sahip kişilerin istihdam beklentilerine zarar verirken, yüksek düzeyde olanları pek etkilemediğini öne sürmektedirler. ILO verilerine dayanak ABD'de 2020 yılında 2008 krizinden daha fazla iş kaybı olduğu, küresel olarak da iş kaybının 200 milyon üzerinde olduğu ve küresel işgücünün %40'ının yerinden edilme riski yüksek ve sağlık hizmetlerine ve sosyal korumaya sınırlı erişimi olan sektörlerde istihdam edildiği tahmin edilmektedirler (Furceri vd., 2020). Grafik 4, pandemik olayı takip eden beş yıllık süre boyunca bir pandemik olaya net Gini'nin tahmini dürtü yanıtını göstermektedir. Pandemilerin, net Gini eşitsizliği ölçüsünde kalıcı ve önemli bir artışa yol açtığı, beş yıl sonra Gini değişiminin şok öncesi seviyesinin yaklaşık %1,25 üzerinde olduğu görülmüştür.

Grafik 4: Pandemilerin Eşitsizlik Üzerine Etkisi

Kaynak:voxeu.org

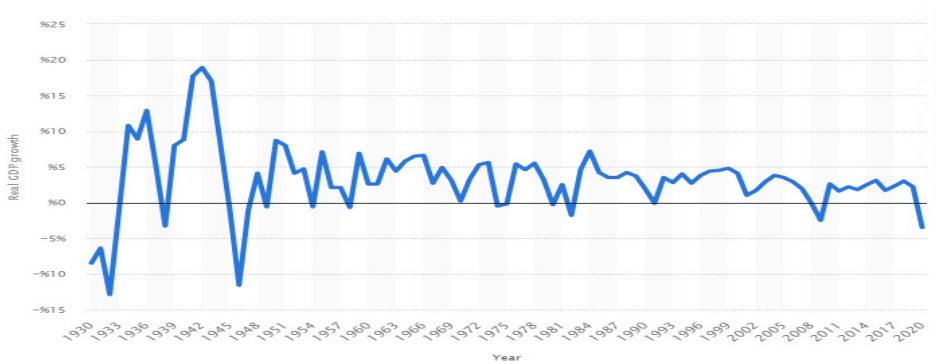
Grafikte 4, 1961-2017 döneminde 175 ülke için olaydan sonraki beş yıl boyunca net Gini'nin bir pandemiye tepkisini göstermektedir. Çalışma, düşük vasıflı işçiler gibi en savunmasız olanlar için istihdam beklentilerinin azalması da dahil olmak üzere, pandemilerin eşitsizliği arttırmada etkilerinin diğer kriz türlerinin etkilerine benzer olduğunu tespit ederek, olası etkileri incelemektedir. Hükümetler teşvik sağlamak için hızlı hareket etse de, toplumun en savunmasız kesimlerini korumaya yönelik amaç ve girişimlerin yokluğunda, bu pandemilerin eşitsizliği arttırmada önemli bir etki yaratabilecektir. (Furceri vd.,2020)

Ekolojik bozulma ile sosyo-ekonomik eşitsizlikler ilişkisi, çağımızın en acil küresel, karmaşık zorlukları olarak görülmektedir. Oxfam'ın yayınladığı eşitsizlik raporuna göre; ekolojik bozulmanın tetiklediği Covid-19 pandemisi dünya çapındaki ekonomik eşitsizliği büyütüştür, dünyadaki milyarlarların toplam serveti Mart 2020 ile Aralık 2020 arasında 3 trilyon 900 milyar dolarlık artışla 11 trilyon 950 milyar dolara yükselmiştir ve bu tutar G-20 hükümetlerinin salgına yönelik olarak harcadıklarına eşittir. Dünyanın en zengin 10 milyarderi bu dönemde toplu olarak servetlerinin 540 milyar dolar arttığı görülmektedir (Deutsche Welle, 2021).

Streeck'in iktisadi büyüme oranlarında kalıcı düşme (uzun dönemli 'stagnasyon'), borçluluk oranlarında kalıcı artışlar, iktisadi eşitsizliklerin uzun bir dönem boyunca yükselişte olmasını içeren kriz belirtileri, pandemi sürecinde de derinleşerek varlığını sürdürmektedir (Streeck, 2014, s.45-48). 1970 sonrası kriz silsilesinin 2008'den itibaren dördüncü evresi yaşanmaktadır Geriye dönüp bakıldığında, 2008 çöküşü, 1970'lerin ortalarında savaş sonrası refahın sona ermesiyle başlayan uzun bir siyasi ve ekonomik düzensizlikler dizisinin yalnızca sonucusudur (Streeck, 2014, s. 35). Artık soruna dönüşen çözümler ile ele alınan sorunların deneyimlediğimiz diyalektiği yeniden kendini hissettirmektedir. Çağdaş kapitalizmin üç kıyamet atlısı; durgunluk, borç ve eşitsizlik ekonomik ve politik manzarayı mahvetmeye devam etmektedir. Her zamankinden daha düşük bir büyümeyle, küresel krizden toparlanma çok az ilerleme kaydettiği için, kaldıraç azaltmaya yönelik politikalar çıkmaz ayın çarşambasına ertelenmek zorunda kalmıştır ve genel borçluluk her zamankinden daha yüksektir. Benzeri görülmemiş büyüklükteki toplam borç yükünün bir parçası olarak kamu borcu, yalnızca konsolidasyonun ilk aşamasında elde edilen tüm kazanımları yok etmekle kalmamış, aynı zamanda büyümeyi yeniden başlatmak için herhangi bir mali çabayı etkin bir şekilde bloke ederek yeniden yükselmiştir. Bu nedenle, tam istihdamın on yıllardır ulusal kimliğin temel taşı olduğu İsveç gibi bir ülkede OECD dünyası genelinde işsizlik yüksek olmaya devam etmektedir. ABD'de işsizlik Temmuz 2021'de %5,4'e düşürülmesine rağmen henüz pandemi öncesinden yüksek seviyede olduğu görülmektedir (Reuters, 2021).

Wallerstein'in görüşleri çerçevesinde değerlendirildiğinde; küreselleşmenin krizi, bir yandan kapitalizmin krizini hızlandıran ve kapitalizm sonrası denemeye geçişin vasıtası olmuştur. Bununla birlikte küreselleşmenin krizi uzadıkça geçiş süreci de uzamaktadır. Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere iktisadi toparlanmanın oldukça yavaş ilerlediği görülmektedir. Bununla ilişkili olarak küresel kriz sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisi İkinci Dünya Savaşı'ndan beri gözlemlenen en yavaş toparlanma sürecini yaşamaktadır. ABD ekonomisinin toparlanma dönemine ilişkin ortalama büyüme oranının azalan (negatif) bir trend göstermektedir. Covid-19 pandemisi de kriz sonrası toparlanma sürecini sekteye uğratmıştır.

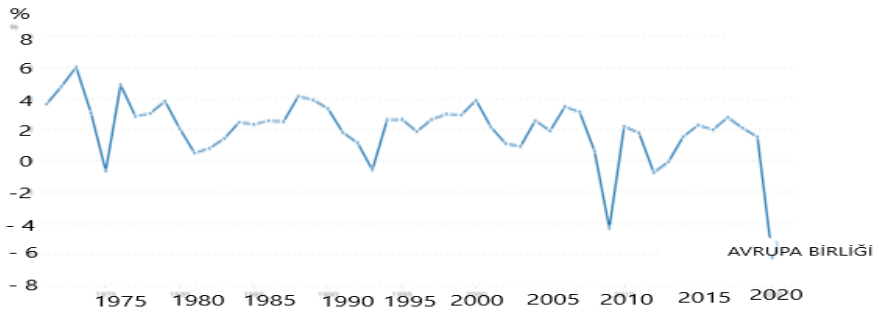
Grafik 5: 1930'dan 2020'ye Kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde Reel GSYİH'nin Yıllık Büyümesi

Grafikten de görüldüğü gibi, veriler 1929'daki Wall Street Çöküşünü takiben başlamaktadır ve GSYİH büyümesi, Büyük Buhan ile 1950'ler arasında büyük ölçüde dalgalanmakta daha sonraki süreçte dengeli ilerlemektedir. 2020 yılı göz önünde bulundurulduğunda ise; ABD'de İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en düşük yıllık reel GSYİH büyümesine sahiptir. Covid-19 pandemisi, 2020'de büyümenin yüzde 3,5 oranında düştüğünü göstermektedir. ABD'nin reel GSYİH büyüme oranlarının benzer bir seviyeye düştüğü son dönem 2009'daki küresel kriz sırasında idi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana reel GSYİH'nin yüzde birden fazla düştüğü diğer zaman 1980'lerin başındaki durgunluktur (Statista, 2021a).

ABD ile karşılaştırıldığında, Grafik 6'da görüldüğü gibi 2020 de daha düşük olan iktisadi büyüme oranı Avrupa ekonomilerinin büyük bölümünde daha yavaş toparlarken ve işsizlik oranı daha yüksek seyretmektedir

Grafik 6: GSYİH büyümesi (yıllık %) – Avrupa Birliği

Kaynak: The Worldbank Data

Japonya ise 1990'lardan itibaren bir yavaş büyüme (%3'ün altında) ve deflasyon sürecine girmiştir 2008 krizi ve Covid-19 pandemisi trendin yukarı yönelmesini engellemiştir. Pandemi dönemi Japonya hükümeti Yen'in değer kaybı ve genişletici kamu politikalarıyla yeniden iktisadi büyüme sürecini harekete geçirmek istemektedir (Knoema, 2020).

Ayrıca, Çin (ve kısmen Hindistan) gibi daha önceki dönemlerde çok hızlı büyüyen ve dünyanın iktisadi büyümesine önemli katkı sağlayan gelişen ekonomilerin kriz sonrası büyüme oranlarında da yavaşlama görülmektedir. Covid-19 pandemisi ile salgının ilk merkez üssü olan Çin'de düşen büyüme oranı yoğun aşılamanın da etkisiyle, büyük ölçüde kontrol altına alınmış 2021 yılının ilk çeyreğinden itibaren toparlanmaya başlamıştır (Trading Economics, 2021).

Tüm bu yaşanan olumsuzluklar küreselleşmenin yeniden inşasını sağlayacak şekilde post-kapitalist bir düzene mi evrilecektir sorusunu akıllara getirmektedir ki bu da küreselleşmenin sonunun gelmediği ve adil bir düzene doğru ilerlemenin sağlanabileceği umuduna yönelik bir süreç olacaktır. Bu süreçte kapitalizmin devamında ulus devlet ve ulus-ötesi şirketler arasındaki ulus ötesi kurumlar vasıtasıyla

oluşturulan yakın ilişkilerin bozulmaya neden olan ve eşitsizlik üreten yapısına meydan okuyan yeni bir küreselleşme biçimi oluşturulabilir mi sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu çerçevede Amerikan-Çin hegemonya çatışması üzerinden bir değerlendirmenin mi, çok kutupluluğun mu, kaosun mu bizi beklediği; geleceğe yönelik senaryolardan önemli bazılarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla yaşanan krizin hegemonya üzerinden değerlendirilmesine yönelik bakış açısı bizi Gramsci'nin kriz üzerine görüşlerine götürmektedir.

3. Gramsci ve kriz: süreçsellik, organiklik ve hastalıklılık

Gramsci üzerinden kriz analizi; küresel sistemin mevcut krizini daha sistematik bir şekilde anlamamıza yardımcı olacak şekilde Gramscian kriz kavramlarına dayanan analitik bir çerçeve önermektedir. Güncel krizin görünümünü sistematik bir şekilde açıklayan, Gramsci'den esinlenen üç kriz özelliği – küresel ekonomi politik düzeyinde süreçsellik, devlet düzeyinde organiklik ve toplumsal düzeyde morbidite yani süreçsellik, organiklik ve hastalıklılık – ayrıntılandırılarak değişen dünya düzenine ilişkin literatürdeki bir boşluğu doldurmaktadır. Her ne kadar Gramsci'nin kendisi bir kriz teorisi geliştirmemiş olsa da, onlarca yıllık sosyal ve politik kargaşa sırasında ulusal ve uluslararası alanlardaki birçok kriz sürecinde geliştiği için Gramsci'nin düşüncesi kriz odaklı olarak tanımlanabilir. Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* adlı eseri, 1920'lerde ve 1930'larda dünya düzeninin son büyük geçişi sırasında liberalizmin krizi ve İtalyan devleti üzerine bir "yorum"u temsil etmektedir. Dolayısıyla bu kriz odaklı düşünce, mevcut çok boyutlu küresel krizi analiz etmede de kullanılabilir (Babic, 2020, s.770).

Gramsci'nin kriz düşüncesinin ilk ve en temel yönü, krizleri durağan 'olaylar' olarak değil, süreçler olarak anlamasıdır. Krizlerin bu anlamda bir 'tarihi' vardır, çünkü bunlar eski ve ölmekte olan toplumsal düzendeki çelişkiler ya da gerilimlerden kaynaklanır. Gramsci'ye göre bunlar esas olarak kapitalizmin kendisinin yarattığı çelişkilerdir. Bununla birlikte krizler eskiyi yeni düzenden ayıran tek bir andan fazlasını temsil ederler. Uzun yıllar süregelen ekonomik ve politik güvensizlik ortamı, çok boyutlu ve dönüştürücü süreçler içinde kendilerine ait bir 'yaşam' geliştirebilirler. Bir krizin bu 'yaşamını' incelemede tarihsellik önem taşımaktadır.

Gramsci'ye göre krizin özelliklerini değerlendirdiğimizde;

- Süreçsellik, küresel ekonomi politığın **makro** düzeydeki krizinin bir özelliği olarak anlaşılmaktadır: Uzun vadeli yapısal değişimler ve kriz gelişmeleri analitik olarak burada konumlanmıştır.
- İkinci nokta, Gramsci'nin "konjonktürel" ve "organik" krizler olarak tanımladığı iki krizin arasındaki ayrımla ilgilidir. Konjonktürel krizler, günlük siyasi hayatta ortaya çıkanlardır; bunlar genellikle daha az temel niteliktedir ve kendi başlarına sistemi değiştiremezler. Bununla birlikte yalnızca organik krizler, sosyal düzenlerin üzerine inşa edildiği temelleri sarsar, gündelik politik ve ekonomik hayatı bozan ve uzun vadede eski toplumsal düzenleri ve güç ilişkilerini bozan 'hastalıklı semptomları' üretirler. Gramsci'ye göre; organik krizler, kitlelerin politik temsillerinden yabancılaşmasından kaynaklanmakta ve "temsil edilenler ile temsilciler" arasında

bir uyumsuzluğa yol açmaktadır. Küresel sistemde, bu uyumsuzluk, bu düzenin parçası olan devletlerle ilgilidir.

- Üçüncü nokta, Gramsci'nin 'hastalıklı semptomlar' olarak tanımladığı şeyle ilgilidir. Bu terim, otorite krizine ilişkindir. Gramsci krizi; 'Kriz, tam olarak eskinin ölmesi ve yeninin doğamaması gerçeğinden oluşur; bu doğum öncesi dönemde çok çeşitli hastalık belirtileri ortaya çıkmaktadır' olarak açıklamıştır. Gramsci'nin yaşamı boyunca gözlemediği belirtiler, örneğin, açık siyasi şiddet; kitlesel hoşnutsuzluğun tezahürleri, aşırı siyasi konumların ve ilgili liderlerinin yükselişi ve kabulü; uluslararası ilişkilerde benzeri görülmemiş boyutlardaki değişimler ve bir zamanlar güçlü olan kurumların aniden tükenmesi gibi semptomlardan oluşmaktadır. Gramsci'ye göre bu semptomlar hastalıklıdır çünkü mevcut düzenin eski çerçevesinin sınırları içinde çözülmesi olası olmayan varoluşsal sorunlardan muzdarip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, yeni ve hegemonik olarak istikrarlı bir düzen, eskisinin yerini almaya hazır görünmemektedir (Babic, 2020, s.773).

2008'den bu yana krizle dolu on yılın yavaş yavaş onlarca yıl sürebilecek bir ara döneme kaydığı bir süreçte kriz, Gramsci'nin yaklaşımı kullanılarak küresel ekonomi politığın analiz düzeyinden (krizin süreçliliği) devlet düzeyine (organiklik) ve son olarak da toplumsal düzeye (hastalık) değerlendirilebilir. Toplumsal oluşumların krizlerinin kökeni genellikle iyi işler gibi görünen "eski" düzenin derin katmanlarından kaynaklanmaktadır ve zaman zaman yaşanan olaylar kriz buzdağının görünen ucudur: örneğin; Brexit oylaması, 2016'da Donald Trump'ın seçilmesi, Çin'le 'ticaret savaşı'. Gramsci'nin tanımladığı kriz özelliklerinden olan süreçlilik üzerinden değerlendirme yaptığımızda, krizin kökenlerinin savaş sonrası Amerikan hegemonyasına dayandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla yeni bir denge bulunana kadar on yıllar geçebilir. Bununla birlikte, Brexit oylaması ve bunun küresel meselelerde AB'nin rolüne dair sonuçları, mevcut ABD yönetiminin Amerikan hegemonyasının temellerini aşındırması ve Çin'in Xi Jinping altında yeni bir süper güç olarak yükselişi süreci yalnızca tarihsel veya geleceğe yönelik bir perspektiften analiz etmekten ziyade mevcut hegemonya ilişkileri ve içinde yaşadığımız kriz üzerindeki etkilerini kavramaya yardımcı olacaktır. Dünya düzeninin geleceği hakkında tahminler yapabilmek için, mevcut krizi daha iyi anlamak ve analiz etmek çok önemlidir (Babic, 2020, s. 775)

Diğer taraftan küreselleşmeyi ulusal ve bölgesel ekonomilerin yeni bir küresel üretim ve finansal sisteme entegre olması ve ulus-ötesi sınıf oluşumunu içeren dünya kapitalizm tarihinin yeni bir aşaması olarak tanımlayan ve *ulus-ötesi kapitalist hegemonya* kavramını kullanan W. Robinson üzerinden değerlendirdiğimizde ise; sınıf üzerinden bir değerlendirme yaparak, bir bakıma ülkeler üzerinden değil, emek sermaye çelişkisi üzerinden hegemonya ilişkileri ele alınmaktadır. Buna göre hegemonya geçişinde; üretim sürecinin ulusötesileşmesine bağlı olarak ulus devletin öneminin azalması, merkez çevre ve kuzey güney ayrımlarının yerine ulus ötesi kapitalist sınıfın kendiliğinden bir sınıfa dönüşerek ortaya çıkışı, yeni bir hegemonya oluşumunu desteklemektedir

Tekrarlanan krizlerle yoluna devam eden kapitalizmin eşitsizlik sorunlarını çözmeden yoluna devam edemeyeceği açıktır. Bununla birlikte Wallerstein'in dediği gibi küreselleşmenin bir geçiş aşaması olması, bu gerçeği değiştiremez. Robinson'un analizi Streeck'in de üzerinde durduğu gibi

eşitsizlikleri ele almaktadır. Dolayısıyla küreselleşmeyi değerlendirirken emek sermaye çelişkisinin göz ardı edilmesi, ulus ötesi sermaye hegemonyasında sorunun kaynağının eşitsizliklere dayandığını değerlendirme dışı bırakmaktır.

4. Ekonomik krizin sorumlusu küreselleşme mi?

2008 yılında başlayan küresel ekonomik kriz tüm dünyaya yayılmış ve birçokları tarafından krizin temel nedeni olarak suçlanan küreselleşme sürecini yerle bir etmiştir. Amerikan Yatırım Bankası Lehman Brothers Eylül 2008'de iflas başvurusunda bulunduktan sonra, küresel ekonominin bütünlük doğası nedeniyle tüm küresel finans sistemi çökme riski altına girmiştir. Bu durum küreselleşmenin sonunun geldiğine dair sorulara yol açmıştır.

Pek çok uzman, ABD'de yaşanan krizin küreselleşme sürecinde ABD hapşırırsa, dünyanın geri kalanının üşütmesi anlamına geldiği için tüm ülkeleri etkilediğine işaret etmiştir. Bu nedenle, birkaç kişinin dışında pek çok kişinin yoksullaşmasına neden olarak görülmeye başlandığından dünya genelinde küreselleşmeye karşı tepki gelişmiştir.

Bununla birlikte, krizden tek başına küreselleşmenin sorumlu olduğunu söylemek ne kadar uygun değilse, tek tek hükümet düzenlenmelerinin küresel şokların yalıtılmasını sağlamada etkin bir role sahip olduğunu söylemek de o kadar uygun değildir. Eğer hükümetlerin bunu tek başına başaracağını öne sürersek, küresel ekonominin entegre yapısını göz ardı ederek, sıcak para ve sermaye akışlarını kontrol altında tutmak ve uygun düzenlemeleri sağlamak için tasarlanmış bir politika bileşiminin dünya ekonomilerini krizden uzak tutmada başarılı olacağı gibi yanlış bir sonucuna varırız. Dolayısıyla, burada önemli nokta tek başına küreselleşmeyi suçlamak yerine, bireysel eğilimlerin de göz önünde bulundurulması ve birlikte değerlendirilmesidir. Örneğin, aşırı risk alma iştahı ile risk ve getiri algoritmalarına göre modellenen türevlerin ticareti, türev piyasası çöktüğünde küresel finansal akışlara izin veren ülkelerin etkilendiği anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra dünya ekonomileri arasındaki yakın bağlantılar, küresel ekonominin bir bölümündeki rahatsızlığın sistemin diğer bölümlerine hızla yayılması neden olur. Dolayısıyla küreselleşmenin küresel ekonomik krizin etkilerinin tüm dünyaya yayılmasında rolü düşünüldüğünde, krizin hızlanmasını önlemek için adımlar atıldığında bu tek tek hükümetlerin politikaları ile değil yine küresel politikalar yoluyla ile yapılmalıdır.

5. Peki ya krizden sonra: küreselleşme bitti mi yoksa alternatif küreselleşme mi?

Küreselleşmenin, ekonomik krizin ardından 2008-2012 arası dönemde yavaşladığını gören ve kendi toplumları üzerindeki etkiden endişe duyan bazı büyük Batı ekonomileri tarafından uluslararası ticarete korumacı politikalarla küreselleşmenin yönünün tersine çevrilmesi girişimleri küreselleşmenin sonu anlamına gelmeyecektir. Bu çerçevede önemli ölçüde küreselleşmenin değişimine tanık olurken ve başta Çin'in katılımıyla daha çeşitli bir liderler grubu olacaktır. Hegemonya değişimi, çeşitli alanlarda Asya-Pasifik etkisiyle bugünden 2030'lara kadar devam edecek gibi görünmektedir (Acharya, 2017). Bu süreçte kısa ve orta vadede, pandemi, iklim değişimi,

ticaret, göç ve diğer mülkiyet ve kontrol sorunları üzerine büyüyen çatışmalarla daha uzlaşmaz bir küreselleşmenin oluşabileceği söylenebilir. Bu durum Wallerstein'in da vurguladığı gibi bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan ulus-ötesi kurumlar üzerinden değerlendirilme yapıldığında, küreselleşmenin birçok toplum için sıfır toplamlı bir oyun olarak görüldüğü ve dolayısıyla eşitsizlik yaratan küreselleşme ile kriz sürecine gelindiği söylenebilir. Ülkeler küreselleşme dostu politikaların da yalnızca ülkelerin kendileri için öncelikli olarak işe yarayacaksa memnuniyetle karşılamaktadır. Küresel durgunluk, pandemi, savaş ve siyasi ayaklanmalar gibi olaylar ulus ötesi kuruluşlar için çatışma yönetimi ve kalkınma iş birliği misyonlarında zorlu bir süreç yaratmaktadır. Bunun yanı sıra doğal afetlerin, siyasi ve sosyo-ekonomik krizlerin en kötü sonuçlarını hafifletmek için tasarlanan iklim değişikliğine uyum ve insani koruma gibi programlar için sağlanacak başlıca finansmanında da önemli düşüşler yaşanmaktadır. Dolayısıyla ulus ötesi kuruluşlar sadece azalan bütçeleri nedeniyle değil, aynı zamanda önde gelen üye devletler arasında ticaret, finans, güvenlik ve doğal çevre konularında yaşanan gerilimler nedeniyle de tehdit altındadır.

Covid-19 pandemisi ile de küresel yönetim süreçleri giderek daha işlevsiz hale gelmekte ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi örgütleri güçlendirmek için operasyon kurallarını elden geçirmeye ve değiştirmeye yönelik politikalar izlenmesi gerekmektedir. Diğer büyük çok taraflı kurumlar da meşruiyet sorunları yaşamaktadır ve bunun bir tezahürü üye devletlerin siyasi krizlerle başa çıkmak için alternatif forumlar inşa etmesidir. Pek çok kuruluş, mevcut zorluklardan kurtulmak için kapsamlı reform ve yenileme zorunluluğuyla karşı karşıyadır.

Bölgeselleşme açısından değerlendirildiğinde, bölgeselleşme uzun zamandır küreselleşmenin önemli bir boyutu olmuştur ve Avrupa Tek Pazarı, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Doğu Asya'daki entegre üretim değer zincirlerinde önemli örneklerdir. Bununla birlikte, bu tür bir bölgeselleşme baskı altındadır ve mevcut gelişmeler nedeniyle yeniden yapılandırmaya ihtiyaç duymaktadır: örnekler arasında Avrupa Birliği (AB) ve BREXIT'in travması, NAFTA'nın yeniden görüşmesi ve yeniden müzakere edilmesi ve ABD'nin 2017'de çekilmesi ardından yürürlüğe giremeyen TransPacific Ortaklığın (TPP) 2018'de Trans-Pasifik Ortaklığı için Kapsamlı ve İlerlemeye Açık Anlaşmaya (CPTPP) dönüşümü yer almaktadır. Latin Amerika'da ve Karayipler'de, birçok bölgesel ve alt-bölgesel gruplaşma, yapı ve süreç şu anda işlevsizdir ve ulusal siyasi krizler, kaynak sorunları ve üyeliklerinin kutuplaşması nedeniyle sorgulanmaktadır (Byron, 2018).

6. Krizden çıkışa yönelik olası senaryolar

Kriz sonrası küresel kapitalist yapılanmanın yeni bir biçimine öncelik etmek amacıyla aşırı birikimin dijitalleşme ve dördüncü sanayi devrimi teknolojilerine yönelmesi aynı zamanda altta yatan yapısal koşulların değişmemesi neticesinde kriz yaratma potansiyelini arttırmaktadır. Ulus ötesi yatırımcılar, birikmiş sermaye fazlaları için en son çıkış noktası olarak küresel kapitalizmin hızlı dijitalleşmesine milyarlarca dolar yatırmaktadır (Robinson W., 2018, s. 77). Bununla birlikte 1930'lardan beri görülen en kötü ekonomik kriz olan 2008 Küresel Krizini tetikleyen

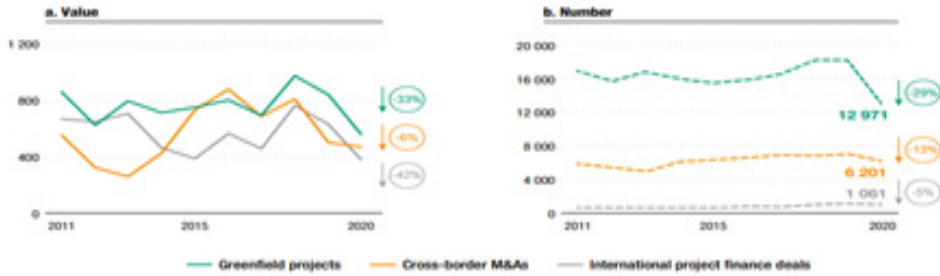
temel yapısal koşulların halen yerinde durduğu göz önünde bulundurulduğunda, küresel ekonomide dijitalleşmeye dayalı bir yeniden yapılanma türü muhtemelen durumu daha da kötüleştireceğini söylemek mümkün görünmektedir. 2008'den bu yana büyüme; hükümetlerin niceliksel genişlemeyle esasen para basmak ve kredi olarak kullanılabilir hale getirmek yoluyla bilinen parasal araçlardan ve artan tüketici ile birlikte banka ve şirket kurtarmalarından maksimum düzeyde yararlandıkça ilerleme kaydetmiş, borç güdümlü tüketim ve finansal spekülasyonun yanı sıra, ulus ötesi yatırımcılar, biriken sermaye fazlasını en son çıkış noktası olarak küresel kapitalizmin hızlı dijitalleşmesine yönlendirmişlerdir. Borçlanmaya baktığımızda ise, hemen hemen her OECD ülkesinde, gelirin hane halkı borcuna oranı 2008'den bu yana istikrarlı bir şekilde kötüleşerek tarihsel olarak artmaya devam etmektedir. Dünya çapında toplam devlet borcunun bir göstergesi olan küresel tahvil piyasası ise, 2008'den beri yükselerek şu anda 100 trilyon doları aştığı ve 2016'da toplam küresel borç şaşırtıcı bir şekilde 215 trilyon dolara ulaştığı gözden kaçırılmamalıdır (Trading Economics, 2021).

6.1. Pandemi ve küreselleşme

Covid-19 insana dayalı ilk vakalar Çin'in Vuhan şehrinde gözlenmiştir ve DSÖ tarafından yapılan resmi yayınlara göre semptomların ilk başlangıç tarihi 8 Aralık 2019 olarak bildirilmiştir. Daha sonra Avrupada ilk vakalar 31 Ocak 2020'da Lombardiya bölgesindeki Çinli işçilerin tatil dönüşü vasıtasıyla İtalya'da görülmüştür. 19 Mart'ta İtalya en çok ölümün yaşandığı Çin'i geride bırakmıştır. 26 Mart'ta ise ABD en çok onaylanmış vakaya sahip olarak İtalya ve Çin'i geçmiştir. 11 Haziran'dan itibaren 55 günlük aradan sonra Çin'de ikinci dalga başlamıştır (wikipedia.org). Pandemi ile alınan önlemlere rağmen ilk ekonomik tahribat Çin ekonomisinde görülmüştür ve 30 yıllık sürecin ardından Çin sanayide daralma yaşamıştır. Sanayide daralma ilk çeyrekte %10 civarı olmuştur. Pandeminin İtalya'ya ve daha sonra ABD'ye yayılması sonucunda diğer ülkelerde de zaten var olan krizin etkisiyle kırılan piyasalarda belirsizlik ve ekonomik resesyon ile karşı karşıya gelinmesine neden olmuştur. Pandemi, tüm ülkelerde ve topluluklarda yaşamları alt üst etti ve 2020'de küresel ekonomik büyümeyi neredeyse bir yüzyılda yaşananların ötesinde olumsuz etkiledi. Virüsün 2020'de küresel ekonomik büyümeyi yıllık %-3,5 düşürdüğü görülmektedir (data.worldbank.org). Küresel ekonominin aşının desteğiyle 2021'de yüzde 6,0 ve 2022'de yüzde 4,9 büyümesi beklenmektedir (<https://www.imf.org>). 2020'deki ekonomik gerileme, hükümetlerin 2020'de benimsediği maliye ve para politikaları nedeniyle başlangıçta tahmin edildiği kadar olumsuz olmamakla birlikte bazı gelişmiş ekonomilerdeki toparlanmaya rağmen, merkez bankaları ve ulusal hükümetlerin, potansiyel enflasyonist baskılara ilişkin endişelerinin bir sonucu olarak parasal ve mali desteği azaltmanın etkisi ile toparlanma hızının yavaşlama ihtimalini birlikte değerlendirmek durumunda bırakmıştır (fas.org). Küresel ekonomi 1870 yılından bu yana 14 küresel durgunluk yaşadı. Mevcut projeksiyonlar, Covid-19 küresel durgunluğunun bu dönemde dördüncü en derin ve İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana en şiddetli olacağını öngörmektedir. Covid-19 pandemisi, dünya çapında kurumsal karlılık ve kaldıraç üzerinde büyük ölçüde olumsuz bir etki yaratmıştır. Borç fazlalığı önemli bir endişe kaynağıdır. Yüksek şirket borcu, ekonomik krizlerin ardından yatırımları azaltma eğilimindedir ve toparlanma için olumsuz sonuçlar doğurur. Orta ölçekli ve büyük firmalar için, toplam sermaye harcaması seviyesi, 2020 mali yılında 2019 mali yılına kıyasla yaklaşık %7 azaldı.

Enerji, tüketici hizmetleri ve ulaşım gibi ağır darbe alan sektörlerde yatırımlar büyük ölçüde daraldı. Buna karşılık, sağlık ekipmanı, kamu hizmetleri, yazılım hizmetleri, telekomünikasyon ve ilaç sektörlerinde faaliyet gösteren firmalar sermaye harcamalarını genişletti. Enerji sektöründe faaliyet gösteren firmalar için gelirler ve karlar, 2020'nin büyük bölümünde düşen petrol fiyatlarının yanı sıra, otel ve restoran zincirleri, kumarhaneler ve gemi seyahati gibi yoğun temaslı tüketici hizmetlerinde olduğu gibi %30 ile %50 arasında düştü. Ulaşım ve otomobil sektörlerinde gelir şoku büyük oldu. Buna karşılık, yazılım hizmetleri, ilaç, sağlık veya perakende sektöründe faaliyet gösteren firmalar, 2020 mali yılında hem gelirler hem de karlar açısından önemli ölçüde genişlemiştir. (Puy & Rawdanowicz, 2021).

Grafik 7: 2011-2020 Arası İlk Yatırım, Birleşme Satınalmalar

Kaynak: (UNCTAD, WIR2021, s.8)

İlk yatırımlar açısından baktığımızda WIR 2021 verilerine göre; 2020'nin başlarındaki enerji fiyat şoku, kaynak bazlı işleme endüstrilerini de etkileyerek kok ve rafine petrol yatırım duyurularının sayısını yarıya indirmiş ve açıklanan projelerin değerini üçte bir oranında azaltarak 30 milyar dolara düşürmüştür.

Tablo 1: 2019-2020 İlk Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı

Sector/industry	Value (Billions of dollars)		Growth rate (%)	Number		Growth rate (%)
	2019	2020		2019	2020	
Total	846	564	-33	18 261	12 971	-29
Primary	21	11	-47	151	100	-34
Manufacturing	402	237	-41	8 180	5 139	-37
Services	422	315	-25	9 930	7 732	-22
<i>Top 10 industries in value terms</i>						
Energy and gas supply	113	99	-13	560	529	-6
Information and communication	66	81	22	3 332	2 903	-13
Electronics and electrical equipment	53	46	-14	1 201	862	-28
Chemicals	47	40	-15	752	442	-41
Construction	66	35	-47	437	319	-27
Automotive	62	33	-47	1 022	558	-45
Coke and refined petroleum	94	30	-69	109	54	-50
Transportation and storage	43	26	-39	764	627	-18
Trade	22	23	5	688	572	-17
Finance and insurance	24	19	-19	1 028	715	-30

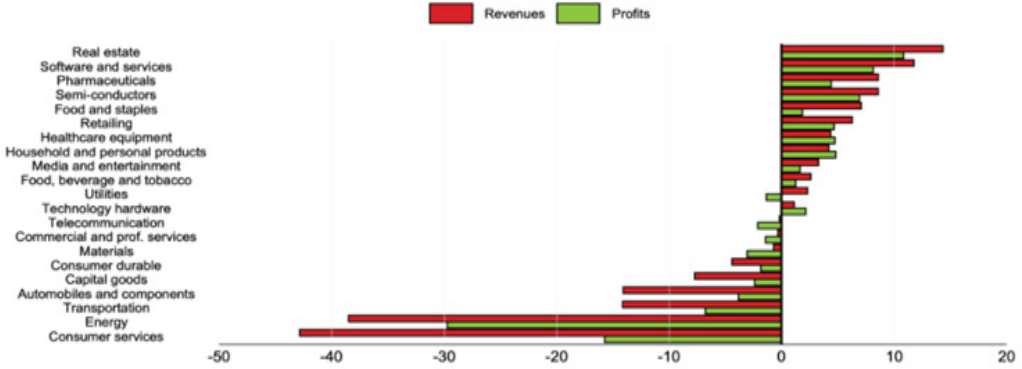
Kaynak: UNCTAD, based on information from the Financial Times LTD, fDİ Markets (www.fDimarkets.com).

Otomotiv ve kimya sektörlerinde de yeni proje sayısı neredeyse yarı yarıya azalmıştır. İmalat sanayilerindeki ilk yatırım proje duyuruları yüzde 41 düşüşle 237 milyar dolara gerilemiştir. (UNCTAD, WIR2021, s.10)

Sınır ötesi akışlardaki düşüş, SDG (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri) ile ilgili sektörlerdeki yatırımları da etkilemiş, gelişmekte olan bölgelerdeki SDG ile ilgili sıfırdan yatırımlar, pandemi öncesine göre yüzde 33 daha düşük ve uluslararası proje finansmanı yüzde 42 azalmıştır (UNCTAD, WIR2021, s.8). Sınır ötesi birleşme ve satın alma satışları 2019'a kıyasla yüzde 6'lık bir düşüşle 2020'de 475 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Genel eğilimin aksine, gıda, içecek ve tütünde sınır ötesi birleşme ve satın almaların değeri, Unilever'in (Birleşik Krallık), Unilever (Hollanda) ile 81 milyar dolarlık birleşmesi olarak tescil edilen kurumsal yeniden yapılandırma sayesinde dört katına çıkarak 86 milyar dolara ulaşmıştır. Covid-19 pandemisi dijital ve sağlık sektörlerine büyük bir ivme kazandırdığı için en çok hedeflenen sektörler arasında bilgi ve iletişim ile ilaç yer almaktadır. (UNCTAD, WIR2021, s.12). 2019'daki bir sıçramadan sonra, ilaç sektöründe birleşme ve satın alma satışlarının değeri 56 milyar dolarda sabitlenmiş, ancak anlaşmaların sayısı önemli ölçüde artarak şimdiye kadar kaydedilen en yüksek sayı olan 211'e ulaşmıştır. Bu, büyük birleşme ve satın almardan, özellikle terapötiklerde daha küçük satın almalara ve Pfizer (Amerika Birleşik Devletleri) ve BioNTech (Almanya) arasındaki araştırma ve geliştirme iş birliklerine kadar, sektördeki genişleme stratejilerinde bir eksenı yatırmaktadır.

Çin'in Birleşme ve satın alma satışları, çoğunlukla bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) ve ilaç endüstrilerinde yüzde 97 artarak 19 milyar dolara yükselmiştir (UNCTAD, WIR2021, s. 49).

Şekil 1: 2019-2020 Mali Yılları Arasında Sektörlere Göre Gelir ve Karlarda Değişiklikler

Kaynak: <https://voxeu.org/article/covid-19-and-corporate-sector-where-we-stand>

Sektörel yönelim açısından değerlendirdiğimizde; ulus ötesi sermaye dünya ekonomisinin 2008 mali çöküşü sonrası yeniden yapılanmasına yönelik öngörülerıyla dijitalleşme ve dördüncü sanayi devrimi teknolojilerine yatırımlar yapmaktadır. Ulus ötesi sermaye en son çıkış noktası olarak birikmiş

sermayelerinin fazlası için küresel kapitalizmin hızlı dijitalleşmesine milyarlarca dolar akıtmakta ve küresel sermayenin korunması için finans ve savunma yönündeki yatırımlarını devam ettirmektedir. Ancak krizi yaratan altta yatan yapısal koşullardaki kötüleşme ve özellikle aşırı birikim aynı zamanda ufukta büyük oranlarda başka bir krizin ortaya çıkabileceğine dair öngörüyü de barındırmaktadır.

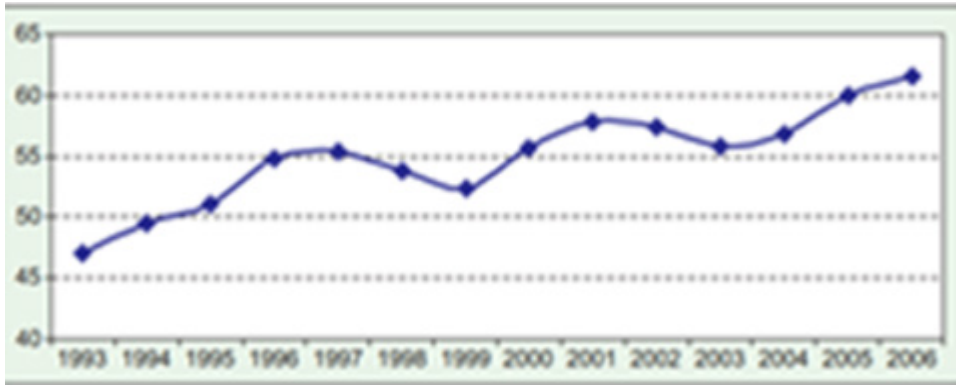
Covid-19 pandemisi döneminde, küresel olarak dijital altyapı ve hizmetlere olan talebin artması, projelerde en büyük paya sahip bilgi teknolojileri sektörüne doğrudan yabancı ilk yatırım projeleri daha yüksek değerlere ulaşarak 81 milyar dolar olmuştur. Bu sektördeki önemli proje duyuruları arasında; Almanya'da bir fiber optik ağ kurmak isteyen Telefónica (İspanya) tarafından 6 milyar dolarlık bir anlaşma, Amazon (ABD) tarafından Hindistan'da bilgi teknolojisi altyapısına 2,8 milyar dolarlık bir yatırım ve Alphabet (Amerika Birleşik Devletleri) tarafından Polonya'da Google aracılığıyla 1,8 milyar dolarlık bir yatırım yer almaktadır (UNCTAD, WIR2021, s.10). Birleşme ve satın almalara baktığımızda, Covid-19 Pandemisi dijital ve sağlık sektörlerine büyük bir ivme kazandırdığı için en çok hedeflenen sektörler arasında bilişim ile ilaç vardır. Sınır ötesi birleşme ve satın alma anlaşmaları 2019'a kıyasla yüzde 6'lık bir düşüşle 2020'de 475 milyar dolara ulaşmasının yanı sıra bilgisayar, elektronik, optik ürünler ve elektrikli ekipman imalatı ile bilgi ve teknoloji içeren dijitalle ilgili sektörlerdeki varlıkların satışları önemli ölçüde artmıştır. Önemli anlaşmalar arasında Infineon (Almanya) tarafından 9,8 milyar dolara Cypress'in (Amerika Birleşik Devletleri) satın alınması yer almaktadır.

En büyük 100 ulus ötesi şirketin uluslararasılaşmasını değerlendirdiğimizde; sektörler arası uluslararasılaşma oranlarının farklılık gösterdiğini görmekteyiz. Enerji ve ağır sanayideki çokuluslu şirketler yurtdışındaki varlıklarını azaltmış buna karşın ilaç ve telekomünikasyon dahil diğerleri uluslararası operasyonlarını genişletmiştir. Hafif sanayiler, kamu hizmetleri, otomotiv ve ticaret şirketleri de yıl içinde düşük satışlar yaşarken uluslararası üretim yapılarını sabit tutmuştur. Maden çıkarma, ağır sanayi ve inşaat çokuluslu şirketlerinin (ÇUŞ) dış satışlarında ortalama yüzde 15'ten fazla bir düşüş yaşandı. Petrol fiyatlarındaki düşüşten etkilenen petrol ve gaz ÇUŞ satışları yüzde 30 düştü. Bu, yabancı yatırımların durmasına ve bazı durumlarda yeniden yapılandırma ve varlıkların elden çıkarma programlarının durmasına yol açarak daha küçük bir yabancı varlığına yol açmıştır. TC Energy (Kanada) ve Repsol (İspanya) gibi büyük enerji ÇUŞ'ları, deniz aşırı operasyonlarını ve üretimlerini ilk 100 sıralamasının dışına çıkacak kadar azaltmıştır ve ilk 100 içinde yer alan enerji şirket ayısı azalmıştır.

Covid-19 pandemisi, ilaç ve sağlık hizmetlerine olan talebi artırarak sağlık sektöründe, özellikle dış pazarlarda yüzde 15'lik gelir artışlarına yol açmış; yeni ürünler geliştirmeye yardımcı olacak başarılı küçük şirketler arayışı, çok sayıda uluslararası satın almaya ve ilaç ÇUŞ'ları için yabancı varlıklarda ortalama yüzde 20'lik bir artışa yol açmıştır. Bu tür anlaşmaların en büyüğü, Novartis'in (İsviçre) The Medicines'i (ABD) 7,4 milyar dolara satın almasıdır (UNCTAD, WIR 2021, s. 24). İlk 100'e giren çokuluslu şirketleri 2020 yılına ait dış varlık tablosunu incelediğimizde üçte birinin bilişim teknoloji ve ilaç şirketlerinden oluştuğu görülmektedir. (UNCTAD, WIR, 2021). Özellikle ulus ötesi şirketler üzerinden kazanımların sınırlı olduğu, ilaç şirketleri ve bilişim şirketleri için kazanımların iyi seviyede olmasına rağmen, bunun genele yayılmadığı görülmektedir.

Grafik 8'de görülebileceği gibi 1993-2006 yılları arasındaki TNI değerleri 1998 krizi hariç yükseliş trendinde olduğu görülmektedir.

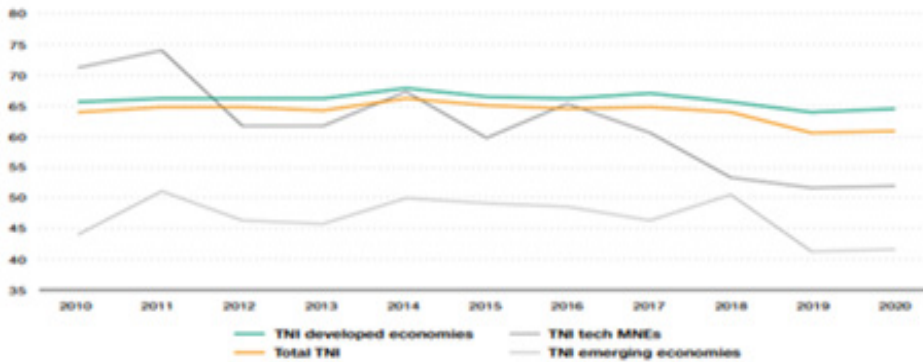
Grafik 8: 1993-2006 İlk 100 Ulusötesi Şirketlerin TNI (Ulusötesilik Endeksi) Değeri

Kaynak: unctad.org

2008 krizi sonrası için Grafik 9'da 2010-2020 yılları arasında ulusötesileşmenin bazı sektörlerle sınırlı kalarak küreselleşmenin sektörel olarak devam ettiği ve genele yayılmadığı pandemi dönemi ile bu durumun devam ettiği gözlenmektedir.

Grafik 9: 2010-2020 Ortalama TNI (Ulusötesilik Endeksi)

Kaynak: unctad.org

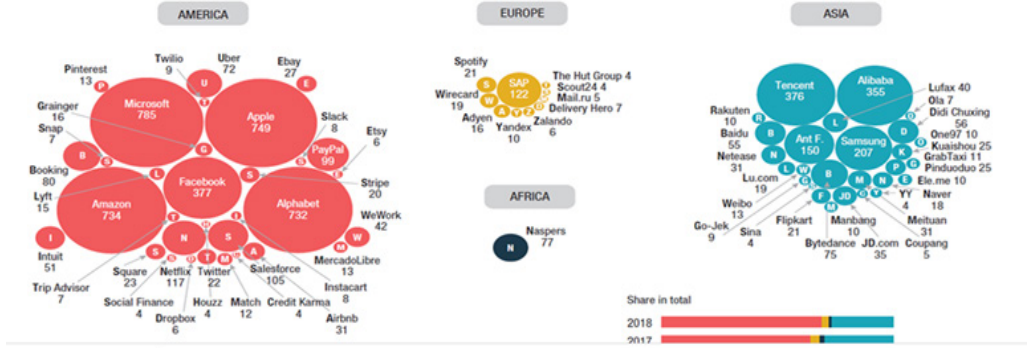
a. Dijitalleşme ve pandemi

Mevcut eğilimler göz önünde bulundurulduğunda; küreselleşmenin devamının küresel kapitalizmin tüm küresel ekonomi ve toplum için çok daha gelişmiş bir dijitalleşme ve dördüncü sanayi devrimi teknolojilerinin uygulanmasına dayanan başka bir yeniden yapılanma ve dönüşümün sağlanması ile olacağını söylemek mümkündür. Bu gelişmelerin yanı sıra Covid-19 pandemisinin getirdiği değişen sosyal ve ekonomik koşulların da süreci hızlandırması dev teknoloji şirketlerinin yanı sıra bunu destekleyecek şekilde finans ve askeri-sanayi birlikteliği tarafından yönetilen yeni bir ulusötesi sermaye blogunun pandemi sırasında daha büyük bir güç toplayacağını öngörebiliriz. Bununla birlikte yeniden yapılanma ilerledikçe dünya çapında sermaye yoğunlaşmasının artmasının sosyal eşitsizliği daha da kötüleştirilmesi ve uluslararası gerilimleri artırması tehlikesi küreselleşmenin eski yöntemlerle devamı durumunda olası görünmektedir.

Pandemi sonrası teknolojik gelişme dalgasını değerlendirdiğimizde, bunun daha ileri bir bilgi teknolojisi ile mümkün kılındığını görmekteyiz. Yapay zekâ ve devasa miktarda verinin toplanması, işlenmesi ve analizi tarafından yönetilen yeni teknolojiler arasında makine öğrenimi, otomasyon ve robotik, nano ve biyo-teknoloji, Nesnelerin İnterneti (IoT), kuantum ve bulut bilişim, 3B baskı, sanal gerçeklik, yeni enerji depolama biçimleri ve otonom araçlar gibi yeni teknolojiler, gerek üretim gerek finansa küreselleşmenin devamını temin eden bir trend izleyeceği söylenebilir. 1973'teki yapısal krizin sonrasında 1980'lerden itibaren bilgi teknolojilerine geçen şirketlerin rakiplerinden çarpıcı biçimde daha üretken oldukları, sözde 'verimlilik paradoksunu' çözmeyi başardıkları ve bu sayede üretkenlikteki büyümenin ve ardından küreselleşme geçişini kolaylaştırdığı görülmektedir. Sonuç olarak, birikim döngülerindeki ağırlık merkezi, bilgi teknolojilerini geliştiren ve üreten şirketlere doğru kaymaya başlamıştır. Dijitalleşmenin genel amaçlı bir teknoloji olması ve elektrik gibi ekonominin ve toplumun tüm dallarına yayılmasına ve her şeye yerleşik duruma gelmesine neden olmaktadır. Bu durumda dijital teknolojilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını kontrol edenlerin sosyal güç ve siyasi nüfuz elde edeceklerini söyleyebiliriz. Bu süreç derinleştikçe, genel dijitalleşmeyi kontrol eden ulus ötesi kapitalist sınıfın, görelî artı değer yaratımını organize ederek üssel bir oranda üretkenliği artırmak için yeni yöntemler geliştirmesi mümkün görünmektedir. Dolayısıyla, yeni teknolojiler mevcut değer zincirlerini bozarak kapitalist sınıfın fraksiyonları arasında bir yeniden yapılanma yaratacaktır (Robinson W.I, 2020). Bu süreçte ulus ötesi sermaye blokunun hegemonyasını güçlendirmek için devlet ile olan ilişkilerini de göz önünde bulundurmaya gerekir. Covid-19 pandemisi sürecinde dijital sektörde sermaye-devlet ilişkisine yönelik bir örnek verirsek; New York eyaleti valisi Mario Cuomo kamu-özel sektör ortaklığıyla, düşük gelirli aileler için ülkenin ilk uygun fiyatlı internet garantisini ve komisyon tarafından önerilen kapsamlı Tele Sağlık reformunu içeren, internet bağlantısına, uzaktan sağlığa ve çalışmaya erişimi genişletmek için üç teknoloji milyarder, Apple ve Facebook'tan Eric Schmidt, eski Microsoft CEO'su Bill Gates ve Michael Bloomberg'i reformların ana hatlarını belirleyen Reimagine New York üçlü komisyonunun başkanlığına ataması dikkat çekicidir. Bu durum sermaye-devlet ilişkisinin boyutlarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan COVID-19 salgını ile birlikte, tüm New Yorklulara etkili ve erişilebilir sağlık hizmetleri sunmak için tele sağlığın (tele-health) ne kadar önemli olduğu ve buna yönelik altyapıya yatırımlarının teknolojinin kullanımı yoluyla yapıldığı ve kapsayıcılık açısından ne kadar

geniş kitlelere hizmet edildiğini gözden kaçırmamak gerekir (governor.ny.gov). Bununla birlikte küresel açıdan dijital zenginlik, birkaç ABD ve Çin merkezli platformun elinde yoğunlaşmıştır. BM raporuna göre, dijital yönden yetersiz olan bağlı ülkeler ile hiper dijitalleşmiş ülkeler arasındaki uçurum ele alınmazsa eşitsizlikleri genişletecek ve daha da kötüleştirilecektir (unctad.org). ABD ve Çin, blockchain teknolojileriyle ilgili tüm patentlerin %75'ini, Nesnelerin İnternetine (IoT) yönelik küresel harcamaların %50'sini, bulut bilişim pazarının %75'inden fazlasını oluşturmaktadır.

Şekil 2: Dünyadaki Ana Küresel Platformların Coğrafi Dağılımı 2018

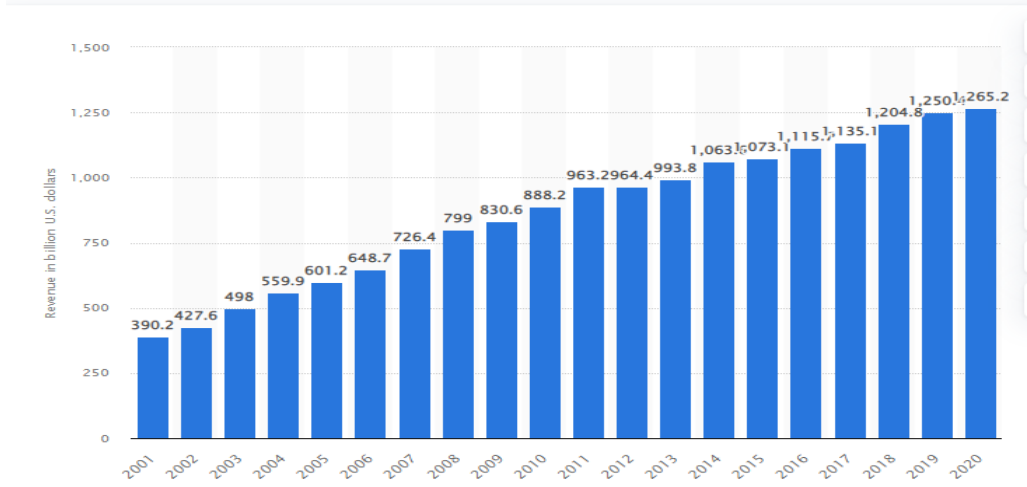

Kaynak: unctad.org

Digital Economy Report 2019, piyasa değerine göre dünyanın en büyük 20 şirketinin %40'ının platforma dayalı bir iş modeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yedi "süper platform" – Microsoft, ardından Apple, Amazon, Google, Facebook, Tencent ve Alibaba – ilk 70 platformun toplam piyasa değerinin üçte ikisini oluşturmaktadır. Rapora göre, 100 milyon doların üzerinde piyasa değerine sahip platform şirketlerinin birleşik değeri 2017'de 7 trilyon dolardan fazladır ve 2015'ten %67 daha yüksektir. Google internet aramaları için pazarın yaklaşık %90'ına sahipken, Facebook küresel sosyal medya pazarının üçte ikisini oluşturmaktadır (unctad.org). Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerdeki insanların yeni dijital dünyada sadece kullanıcılar ve tüketiciler olarak değil, aynı zamanda üreticiler, ihracatçılar ve yenilikçiler olarak yer alması gerekmektedir.

b. İlaç sektörü, pandemi

Küresel ilaç pazarı son yıllarda önemli bir büyüme yaşamaktadır. 2020 sonu itibariyle toplam küresel ilaç pazarı yaklaşık 1,27 trilyon ABD doları değerindedir ve bu durum piyasanın sadece 390 milyar ABD doları değerinde olduğu 2001 yılına göre önemli bir artıştır. İlaç pazarı, insanların ilaçları nasıl aldığı ve insanların ilaçlar için ne kadar ödediği konusunda kilit bir rol oynamaktadır (statista.com).

Grafik 10: Dünya Çapında İlaç Pazarında Gelirler (2001-2020)

Kaynak: statista.com

COVID-19 süreci ilaç pazarını önemli derecede etkilemiştir. Küresel İlaç Harcamaları ve Kullanım Eğilimleri (IQVIA): 2025'e Bakış raporuna göre; küresel ilaç pazarının 2025 yılına kadar %3–6 yıllık bileşik büyüme oranıyla büyümesi ve 2025'te toplam pazar büyüklüğünün yaklaşık 1,6 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Rapora göre, tek başına COVID-19 aşı harcamasının 2025 yılına kadar 157 milyar dolar katkıda bulunması beklenmektedir. Bunun yanı sıra en büyük belirsizlik, ekonomik faktörlerin ülkelerin bütçeleme üzerindeki potansiyel etkisi ve sağlık ve ilaç harcamalarına ilişkin politikalarda değişiklik olup olmayacağıdır. AstraZeneca, Bayer, Pfizer ve BioNTech, Takeda, Johnson & Johnson, Sanofi, Novartis ve Moderna gibi ilk 100 içindeki küresel şirketler, COVID-19 aşılarının üretimini geliştirmek ve büyümek için çalışmaktadır (Global Medicine Spending and Usage Trends: Outlook to 2025, 2021)

2008 krizinde olduğu gibi, pandemi de küreselleşmenin bildiğimiz haliyle devamının mümkün olmadığını farklı boyutuyla bize göstermektedir ve sağlık, çevre gibi konuların önemine dikkat çekmemizi sağlamaktadır. Bu çerçevede sınırlarımızı ticarete, yatırıma ve küresel şirketlere açmak ve finansman sağlamak kadar küresel kamusal mallara yatırımı arttırsak küreselleşmeyi daha sağlıklı hale getirmek mümkün olabilecektir. IMF, WTO, OECD küreselleşmede doğrudan etkili kurumlar olarak karşımıza çıkarken, DSÖ, UNESCO, ILO gibi kurumların pandemi koşullarında öneminin artması ile bu kurumların da küreselleşme çerçevesinde işlevlerinin yeniden ele alınması gerekmektedir. Küresel yönetişimin devamının sağlanabilmesi için önemli alanlardan ilki küresel kamu mallarıdır. Pandemilerle ve iklim değişikliğiyle mücadelede küresel kamusal mallar önem taşımaktadır. Küresel kamu mallarının faydaları iş birliği yoluyla sağlanabilmektedir, çünkü her bir ulusun çıkarı geri kalan ülkelerin yatırımlarını etkilemektedir. Dünya üzerinde ülkeler diğer ülkelerin karbonsuzlaşmasını isterken kendi sektörlerine herhangi bir maliyet yüklemek istemiyorsa

küresel çıkarların ve kazanımların paylaşılması için uygun politikalar üretmiyor demektir. Dünya ekonomisinde, açık ticaret politikaları izlemenin, iyi finansal düzenlemelere sahip olmanın ve uygun makroekonomik istikrara sahip olmanın faydaları sadece ulusal politikalar yoluyla sağlanırsa küresel bir kamu malı üretilemez (Rodrik, 2021 s.69). Bununla birlikte ikinci olarak tekel gücünü kullanmak veya zararlı vergi rekabeti gibi yöntemlerle diğer ülkeler pahasına bazı ulusal faydalar elde etmek amacıyla 'komşuyu zarara uğratma' politikalarının önlenmesi gerekmektedir.

7. Sonuç

Dünya düzeninin geleceği hakkında tahminler yapabilmek için, mevcut krizi daha iyi anlamak ve analiz etmek önem taşımaktadır. Gramsci'nin; "Kriz, tam olarak eskinin ölmesi ve yeninin doğamaması gerçeğinden oluşur; bu doğum öncesi dönemde çok çeşitli hastalık belirtileri ortaya çıkmaktadır" değerlendirmesi üzerinden ele alındığında yeni bir denge bulunana kadar on yıllar geçebilir. Bu yeni denge hegemonya değişimini getirecek mi sorusunun yanıtı, Robinson'un görüşleri göz önüne alındığında, ulus-ötesi sermaye sınıfının küreselleşme vasıtasıyla krizi aşmaya çalışacağı şeklindedir. Ulusötesi sermaye dijital, sağlık, ilaç ve iklim değişimi gibi ekonomik alanları krizden çıkış için kullanacaktır. Bununla birlikte uluslararası ticaret anlaşmalarında ve uluslararası finansa müzakere edilen konuların bu alanları destekleyecek ulus ötesi kurumsal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında kriz; küreselleşmenin krizi değil, kapitalizmin krizidir. Bununla birlikte, kapitalizmin temel sorunları eşitsizlik, düşük büyüme ve yüksek borçlanmanın aşılması küresel sistemin işlemesi için önem taşımaktadır. Dolayısıyla küreselleşmenin yayılma etkisi, uygulanan politikaların niteliğine bağlı olacağından, kapitalizmin sorunlarının çözümüne yönelik politikalar küreselleşmenin olumsuz yönlerinin bertaraf edilmesine ve daha adil bir küreselleşmeye yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Acharya, A. (2017). After liberal hegemony: The advent of multiplex world order. *Ethics and International Affairs*, 31(3), 271-285.
- Babic, M. (2020). Let's talk about the interregnum: Gramsci and the crisis of the liberal world order. *International Affairs*, 96(3), 767-786.
- Byron, J. (2018). The contemporary crisis in globalization and its impact on Latin America with special referenceto the caribbean region of Latin America. <http://www.cries.org/wp-content/uploads/2018/06/009-Byron.pdf> (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- CRS Report (2021). Global economic effects of Covid-19. <https://fas.org/sgp/crs/row/R46270.pdf>.
- Deutsche Welle (25.01.2021). Korona dünya çapındaki ekonomik eşitsizliği büyüttü, <https://www.dw.com/tr/oxfam-korona-d%C3%BCnya-%C3%A7ap%C4%B1ndaki-ekonomik-e%C5%9Fitsizli%C4%9Fi-b%C3%BCy%C3%BCtt%C3%BC/a-56331960> (Erişim Tarihi:02.08.2021).
- Damien, P. & Rawdanowicz L. (2021). Covid-19 and the corporate sector: Where we stand. <https://voxeu.org/article/covid-19-and-corporate-sector-where-we-stand>, (Erişim Tarihi:18.02.2021)
- Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11563119/2-08062021-AP-EN.pdf/ead4cc5-f4f2-a087-9ded-a1b15bf2394a?t=162.314.0343558>, (Erişim Tarihi:05.06.2021).

- Federal Reserve (2020), https://www.federalreserve.gov/releases/z1/20201210/html/recent_developments.htm, (Erişim Tarihi:07.03.2021)
- Furceri, D., Loungani P., Ostry J. D., & Pizzuto P. (2020). COVID-19 will raise inequality if past pandemics are a guide. <https://voxeu.org/article/covid-19-will-raise-inequality-if-past-pandemics-are-guide> (Erişim Tarihi: 17.05.2021).
- Gramsci, A., (1930). Prison Notebooks Volume II, Notebook 3, 1930. (2011 edition), 33-34
- Iqvia Institute (2021) <https://www.iqvia.com/insights/the-iqvia-institute/reports/global-medicine-spending-and-usage-trends-outlook-to-2025>, (Erişim Tarihi:10.08.2021).
- Johnston, M. (2020). Gini coefficient <https://econfix.wordpress.com/tag/gini-coefficient/>, (Erişim Tarihi:27.05.2021).
- Knoema (2020). <https://knoema.com/atlas/Japan/Real-GDP-growth> (Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- New York State (2021) Governor cuomo accepts recommendations of the blue-ribbon reimagine New York commission, <https://www.governor.ny.gov/news/> (Erişim Tarihi:11.05.2021).
- OECD Update Report (2017) – Inclusive Growth, <https://www.oecd.org/mcm/documents/C-MIN-2017-3-EN.pdf>.
- Önder İ. (2009). Küresel kriz ve Türkiye ekonomisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 42, 12-25.
- Pharmaceutical market worldwide revenue since 2001, <https://www.statista.com/statistics/263102/pharmaceutical-market-worldwide-revenue-since-2001/>, (Erişim Tarihi:17.07.2021).
- Puy, D., & Rawdanowicz L. (2021). <https://voxeu.org/article/covid-19-and-corporate-sector-where-we-stand>, (Erişim Tarihi:24.05.2021)
- Reuters, (2021). Us job growth solid july unemployment rate falls. <https://www.reuters.com/world/us/us-job-growth-solid-july-unemployment-rate-falls-54-2021-08-06/>, (Erişim Tarihi:10.08.2021).
- Robinson, W. I. (2018). The next economic crisis: digital capitalism and global police state, *Race & Class*, 60-1, 77-92.
- Robinson, W. I. (2020). Global capitalism post-pandemic. *Race & Class*, 62(2), 3-13.
- Rodrik, D. (2021). “Capitalism after covid” içinde globalisation after the washington consensus, der. Igaricano, (69-74), CEPR Press,
- Statista (2021a). <https://www.statista.com/statistics/996758/rea-gdp-growth-united-states-1930-2019/> (Erişim Tarihi: 24.04.2021).
- Statista <https://www.statista.com/statistics/263102/pharmaceutical-market-worldwide-revenue-since-2001/>. (Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- Streeck, W. (2014). How will capitalism end? *New left review*, 87, 35-64.
- Streeck, W. (2016). The post-capitalist interregnum: the old system is dying, but a new social order cannot yet be born. *Progressive Review*, 23(2), 68-77.
- The World bank data. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.D.ZG?end=2020&start=1961&view=chart> (Erişim Tarihi:01.05.2021).
- Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>. (Erişim Tarihi:20.12.2020).
- Unctad (2019). <https://unctad.org/news/global-efforts-needed-spread-digital-economy-benefits-un-report-says#> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).
- Unctadstat, <https://unctadstat.unctad.org/EN> (Erişim Tarihi:20.12.2020).
- Unctad, World Investment Report (2021). <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2021> (Erişim Tarihi: 28.06.2021).

- Wallerstein, I. (2011). Where do we go from here? *Monthly Review*, 62(10), <https://monthlyreview.org/2011/03/01/structural-crisis-in-the-world-system>, (Erişim Tarihi: 04.04.2021).
- Wallerstein, I. (2013). Structural crisis, or why capitalists may no longer find capitalism rewarding, I. Wallerstein & R. Collins & M. Mann & G. Derluigan & C. Calhoun (eds.), *Does Capitalism Have A Future?* içinde (8-26), Oxford: Oxford University Press,. USA.
- Wikipedia, <https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19>, (Erişim Tarihi: 15.06.2021).